

ПРОБЛЕМИ ДОСУДОВОГО СПІДСТВА

Карпов Никифор Семенович –

доктор юридичних наук, професор
кафедри кримінального процесу КНУВС;

Карпов Олександр Никифорович –

здобувач кафедри криміналістики КНУВС

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ СЛІДЧИМ У ПРОЦЕСІ РОЗШУКУ ОСІБ, ЯКІ ПЕРЕХОВУЮТЬСЯ ВІД ОРГАНІВ СПІДСТВА ТА СУДУ

Розглянуто питання використання спеціальних знань слідчим у процесі розшуку осіб, які переховуються від органів слідства та суду.

Рассмотрен вопрос использования специальных знаний следователем в процессе розыска лиц, которые скрываются от органов следствия и суда.

Ключові слова: спеціальні знання; слідчий; розшукова діяльність.

Актуальність теми дослідження обумовлена практичним значенням і недостатнім науковим розробленням проблем організації і тактики використання у процесі розшуку осіб, які переховуються від органів слідства та суду, спеціальних знань, форм взаємодії слідчих, спеціалістів й експертів з урахуванням наявної інформації про особу обвинуваченого. За таких умов необхідно здійснювати теоретичні розроблення, спрямовані на визначення шляхів більш широкого використання спеціальних знань під час розшуку обвинувачених, на підвищення ефективності та конкретизацію розшукової діяльності слідчого, передусім з використанням цих знань.

Проблеми використання спеціальних знань у процесі розшуку осіб, які переховуються від органів слідства та суду, вивчали такі вітчизняні криміналісти, як Л. Ю. Ароцкер, В. Д. Басай, В. П. Бахін, Т. В. Варфоломеєва, А. Ф. Волобуєв, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко,

В. А. Журавель, А. В. Іщенко, Н. С. Карпов, О. А. Кириченко, Н. І. Клименко, О. Н. Колесніченко, В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, М. В. Костицький, В. С. Кузьмічов, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'яничков, Г. А. Матусовський, І. В. Постіка, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, З. М. Соколовський, В. В. Тіщенко, І. Я. Фрідман, В. Ю. Шепітько та ін. Незважаючи на безперечну теоретичну та практичну значущість їх праць, питання використання спеціальних знань під час розшуку обвинувачених залишаються недостатньо дослідженими. У роботах названих авторів, більшість з яких видано багато років тому чи присвячено окремим аспектам розшукової діяльності слідчого, об'єктивно не змогли знайти відображення особливості досліджуваної нами проблеми у зв'язку зі змінами у криміногенній ситуації та сучасними вимогами практики адекватного реагування на них.

Метою дослідження є аналіз теорії та практики розшуку осіб, які переховуються від органів слідства та суду, розробка на цій основі науково-практичних рекомендацій щодо використання спеціальних знань у розшуковій діяльності слідчого та пропозицій стосовно удосконалення роботи органів внутрішніх справ у цьому напрямі.

У процесі розслідування спеціальні знання використовуються слідчим, спеціалістом, експертом, але в різних криміналістичних ситуаціях і процесуальних формах. Зокрема, під час досудового слідства знання та навички спеціаліста й експерта використовуються для надання допомоги слідчому в процесі розшуку осіб, які переховуються від органів слідства та суду.

Головною метою залучення спеціаліста й експерта під час досудового слідства є розширення практичних можливостей слідчого щодо розшуку цієї категорії осіб.

Існують різні форми використання спеціальних знань у розшуковій діяльності слідчого: 1) процесуальна (безпосереднє використання слідчим власних спеціальних знань; залучення спеціалістів для участі у слідчих діях; призначення експертизи); 2) непроцесуальна (отримання довідок і консультацій від компетентних осіб; проведення попередніх досліджень; безпосередня участь спеціаліста в розшукових заходах; технічна допомога спеціаліста). Форми використання спеціальних знань слідчим у процесі розшуку осіб, які переховуються від органів слідства та суду, відрізняються від інших напрямів використання спеціальних знань чіткою пізнавальною спрямованістю на розшук.

У цьому разі відбувається застосування в конкретній слідчій ситуації знань спеціалістів, тобто інтеграція знань та уявлень слідчого із знаннями й переконаннями інших осіб, які беруть участь у розшуку обвинувачених, що утворює новий рівень проникнення в механізм розшукової діяльності та її окремі етапи.

Науково-технічний прогрес постійно відкриває нові можливості використання досягнень науки і техніки у кримінальному судочинстві.

Слідчі повинні використовувати спеціальні знання, тобто знання, що отримуються шляхом цілеспрямованої підготовки та набуваються з досвідом роботи в межах певного виду діяльності або конкретної професії. Отже, фактичні дані, проаналізовані та оцінені слідчим з урахуванням його професійного, життєвого досвіду, спеціальних знань, є реальним підґрунтям для побудови розшукових версій. Однак на даний момент навіть найглибших професійних знань слідчого може не вистачити для успішного розслідування.

Зважаючи на свої процесуальні функції, слідчий повинен володіти спеціальними знаннями, методами та вміннями щодо використання науково-технічних засобів, які необхідні для розшуку обвинувачених. Використовуючи спеціальні знання, слідчий вивчає всі обставини кримінальної справи, збирає, перевіряє та оцінює фактичні дані, планує хід розшукових дій, визначає напрям і шляхи подальшого розшуку, приймає необхідні рішення з метою усунення причин та умов, що перешкоджають розшуковій діяльності.

Бажано, щоб використання спеціальних знань під час розшуку осіб, які переховуються від органів слідства та суду було досить широким і плановим. Таким чином, у процесі складання плану розшукових дій слідчий зобов'язаний вирішити, яких спеціалістів, як і на якому етапі залучати, визначити заходи, в яких вони будуть брати участь.

О. І. Гришин і М. О. Громов зазначають, що напрям у діяльності слідчого стосовно використання спеціальних знань під час розшуку обвинувачених, як й інші його процесуальні функції, має самостійний характер [2, с. 152].

У розшуковій діяльності слідчий, поряд із своїми професійними знаннями, використовує всі інші види спеціальних знань в установленому законом порядку. Такий вибір має бути тактично обґрунтованим. Важливими критеріями обрання форми використання спеціальних знань є такі: час, необхідний для їх використання; надійність достовірного встановлення факту; економічність. Тому, застосовуючи спеціальні знання, слід керуватися не лише прямою вказівкою закону про дозвіл їх використання, а й тим, чи відповідає це меті та принципом судочинства.

Діяльність правоохоронних органів щодо розшуку обвинувачених ефективна лише тоді, коли взаємодіють усі структурні підрозділи з метою поліпшення цього процесу. У результаті спільних дій слідчого, працівників карного розшуку та експертно-криміналістичних підрозділів можуть бути зібрані такі фактичні дані, які не можуть бути отримані слідчим, оперативним працівником або експертом окремо.

Слідчий залучає спеціаліста та/або експерта в тих випадках, коли він вважає доречним використання їх спеціальних знань і навичок під час проведення розшуку.

Особливе місце в системі розшуку осіб, які переховуються від органів слідства та суду, посідає робота з використання слідів пальців

рук, виявлених на місці події, що включає перевірку за дактилоскопічною картотекою осіб, які перебувають на криміналістичному обліку. Навіть досліджуючи окремі папілярні лінії, експерт може надати орієнтовні дані стосовно словесного портрета розшукуваного, що, безсумнівно, є важливою для розшуку обвинуваченого.

Вивчення слідів папілярних узорів з місця злочину, а також відбитків пальців затриманого та підозрюваного часто дозволяє визначити їх індивідуально-типологічні особливості і, таким чином, точніше зорієнтуватись щодо тактики їх розшуку, необхідності у проведенні будь-яких слідчих дій.

Використання спеціальних знань може бути корисним у разі: навмисного змінення особою зовнішності з використанням макіяжу, перук, за допомогою пластичних операцій тощо; змінення паспортних (анкетних) даних шляхом повного або часткового підроблення документів; відсутності фотографії обвинуваченого, а також для дактилоскопічної чи медично-криміналістичної ідентифікації [11, с. 34].

Криміналістичним встановленням особи є система дій, спрямованих на збирання розшукової та доказової інформації про людину, її аналіз (дослідження) з метою виявлення людської індивідуальності, що характеризується сукупністю соціальних, демографічних, психофізичних й анатомо-морфологічних ознак [3, с. 4].

У разі, якщо розшукуваний, намагаючись протидіяти розшуку, змінить свої анкетні дані, для проведення порівняльного дослідження може бути використано зразки його почерку.

Відібрання необхідних зразків (нігтьових зрізів, волосся, змивів, почерку тощо) для порівняльного дослідження у вищеописаних ситуаціях повинно відбуватися за участі спеціалістів. Лише вміло поєднуючи можливості слідчих й експертних дій у цьому разі, органи розслідування можуть успішно розв'язувати покладені на них завдання щодо розшуку осіб, які переховуються від органів слідства та суду.

Практична реалізація ідентифікації у слідчій практиці породжує різні методики дослідження, зокрема, розшук та ідентифікація осіб за ознаками зовнішності тощо. Так, в основі розшуку обвинуваченого за ознаками словесного портрета лежить абстракція ототожнення, тобто виділення з різних джерел ознак й абстрагування їх в єдиний образ зовнішності розшукуваного. У процесі розшуку цей абстрагований образ може бути матеріалізований, наприклад, представлений у вигляді орієнтира, нарисованого чи зібраного з нарисованих елементів за методом суб'єктивного портрета.

Сформовані протягом понад ста років наукові методи криміналістичного вчення про ознаки зовнішності людини можуть успішно використовуватися з метою розшуку осіб, які переховуються від органів слідства та суду, ідентифікації осіб за різними об'єктивними зображеннями та обліковими даними.

Володіння знаннями щодо основних положень криміналістичного вчення про ознаки зовнішності людини необхідне для працівників слідчих підрозділів. У директивних документах і багатьох нормативних актах МВС України неодноразово зверталась увага на низьку якість використання методики словесного портрета у слідчій роботі, вказувалося на необхідність постійної роботи щодо набуття працівниками міліції стійких навичок отримання, перетворення та використання інформації про зовнішність осіб, які переховуються від слідства та суду.

Ураховуючи вищезазначене, варто акцентувати увагу на доцільності введення кваліфікаційних вимог для працівників слідчих підрозділів щодо використання досягнень науки й техніки під час розшуку обвинувачених. Серед обов'язкових знань й умінь кваліфікаційні вимоги передбачають уміння ефективно користуватися методикою словесного портрета, знання основних можливостей використання автоматизованих інформаційно-пошукових систем у розшуковій діяльності тощо.

Зокрема, слідчий може отримати дані про розшукуваних з інформаційно-довідкових картотек. На наш погляд, саме ця форма використання спеціальних знань і криміналістичних обліків повинна постійно застосовуватися на практиці, тому що дослідження свідчать про її значний потенціал та ефективність [10, с. 24].

Кримінальна реєстрація, пошук й ототожнення осіб, які переховуються від органів слідства та суду, за описаними ознаками зовнішності, а також дослідження й реєстрація слідів людини та використання їх під час розшуку винуватого, тобто реєстрація її зовнішніх ознак, забезпечує можливості розшуку та їх подальшої ідентифікації.

У поліцейських і судових актах давнього Єгипту існують детальні схеми описання ознак і прикмет злочинців для їх подальшої реєстрації. Зауважимо, що ця схема (опис) є праобразом криміналістичного словесного портрета.

Про правомірність використання закономірностей утворення слідів людини, їх вивчення, дослідження під час розшуку винуватого свідчать і такі нормативні акти древності, як Салічна правда, Білозерська губна грамота (ст. 3), Закони Ману (ст. 44 гл. VIII) та ін.

Сучасні автори праць із криміналістики описують історичні факти використання під час розшуку злочинців досвідчених осіб – так званих слідопитів, які на професійному рівні здійснювали розшук злочинців за залишеними ними на місці події слідами. Це чергові приклади формування криміналістичної практики та знань щодо дослідження й обліку відбитків окремих частин тіла людини.

В європейських державах у період із XVI по XIX ст. в інспекторів була поширена практика використання у процесі розшуку злочинців знань злочинного світу та його членів, а також їх звичок, уміння вживатися в образ об'єкта спостереження та використання архівів, у яких було зібрано зовнішні ознаки відомих злочинців та способи вчинення ними злочинів.

Росіянин Іван Осипов (Ванька Каїн – XVIII ст.) і француз Ежен Відок (XIX ст.) у своїй розшуковій практиці використовували особливий метод розшуку й ототоження особи за способом вчинення злочину.

Наприкінці XIX ст. А. Бертильон розробив і запровадив у практику розслідування злочинів перший науковий метод реєстрації та ідентифікації особи злочинця – антропометричний метод [5, с. 51].

Сьогодні криміналістичні обліки надають можливість: накопичувати дані, що можуть бути використані в розшуковій роботі слідчого; забезпечити умови ідентифікації осіб, які переховуються від органів слідства та суду, за допомогою облікових даних; сприяти розшуку осіб, дані про яких містяться у криміналістичних обліках тощо.

Перевірка обвинувачених за обліками реєстраційно-довідкового (зокрема, алфавітно-дактилоскопічного) та оперативного-розшукового призначення (наприклад, паспортів розшукуваних) не потребує спеціальних криміналістичних знань.

Інша група обліку ведеться у криміналістичних підрозділах і для їх організації та функціонування потрібні спеціальні криміналістичні знання. Ці обліки є криміналістичними (наприклад, дактилоскопічний облік невідомих злочинців, які залишили сліди пальців рук на місцях нерозкритих злочинів). Криміналістичні обліки призначені для діагностичних й ідентифікаційних цілей за індивідуальними прикметами й іншими ознаками об'єктів, коли установчі дані невідомі чи приховуються [6, с. 13].

У разі необхідності встановлення факту смерті особи, яка переховується від органів слідства та суду, використовуючи дані стосовно невідомого трупа, достатньо перспективною є методика відновлення обличчя за черепом, розроблена М. М. Герасимовим [1].

Таким чином, криміналістична габітологія, яка вивчає елементи та ознаки зовнішності людини, відображення зовнішнього вигляду людини, повинна широко використовуватися в розшуковій та слідчій практиці.

Природничо-науковими передумовами успішного використання зовнішнього вигляду людини для розшуку та встановлення особи в розшуковій практиці слідчого є результати вивчення представниками різних наук найбільш важливих властивостей зовнішності. Цими найголовнішими властивостями є індивідуальність і відносна стійкість зовнішності кожної людини. Найбільш детально у криміналістиці розроблено систему ознак особи, що пояснюється їх високою інформативністю та значенням для розшуку й ототоження людини.

Описання осіб, які переховуються від органів слідства та суду, їх композиційні та інші портрети необхідно використовувати в розшуковій діяльності слідчого, передусім у разі відсутності фотографії чи наявності фотографії, виконаної із значним розривом у часі.

З використанням методики словесного портрета складаються розшукові орієнтування, в яких детально й водночас якомога стисло описуються ознаки зовнішності розшукуваного, характеристики його

особливих прикмет, що дає змогу особам, які здійснюють розшук, створити і запам'ятати уявний образ особи, яка переходить від органів слідства та суду.

Суттєву розшукову та ідентифікаційну цінність мають так звані особливі прикмети і помітні ознаки, до яких слід віднести різні розмірні невідповідності частин тіла людини, колірні аномалії, тілесні нарости, шрами й інші різко виражені відхилення від норми. У процесі складання орієнтувань слід уникати вказівок на середні характеристики, ретельно редагувати текст, за необхідності забезпечувати його рисованими, композиційними або фотопортретами.

Фотокомпозиційні портрети (фотороботи) є композицією зображення людини, як правило її обличчя, із фрагментів фотозображень різних осіб. Метод виготовлення портретів злочинців за свідченнями очевидців із фрагментів фотографій був запропонований у 1952 р. П. Шабо. Надалі техніка виготовлення фотокомпозиційних портретів неодноразово модифікувалася.

Однак сьгодні системи створення фотороботів усе ще засновані на плоских зображеннях і не дають повного уявлення про особу, яка перебуває в розшуку. Процес створення фотороботів стане значно ефективнішим, якщо впізнавачеві буде надаватись можливість огляду особи з будь-якого ракурсу, не обмеженого положеннями «анфас» і «профіль». Використання стереосприйняття для створення фотороботів наблизить цей процес до реальних умов, за яких спостерігався розшукуваний, і посилить ефективність процесу пошуку та впізнання [9].

Використання високопродуктивних і загальнодоступних установок стереоскопічного зображення та сприйняття, створення системно й прикладного програмного забезпечення, спеціалізованого для завдань моделювання і візуалізації об'ємних фотороботів, дозволить істотно підвищити ефективність відтворення реальних людей, необхідного для подальшої успішної організації розшуку. Таким чином, постійне зростання рівня злочинності, а отже, і кількості осіб, які переходять від органів слідства та суду, викликали нагальну потребу в інтеграції у сферу судочинства нових науково-технічних методів і засобів, що дозволяють суттєво розширити можливості розшуку обвинувачених із використанням спеціальних знань.

Основними формами використання суб'єктивних портретів у процесі розшуку обвинувачених є такі: ознайомлення із суб'єктивними портретами особового складу органів внутрішніх справ; демонстрація цих портретів по телебаченню; розміщення суб'єктивних портретів на інформаційних стендах «Іх розшукує міліція»; зіставлення даних портретів із фотографіями осіб певних категорій, які містяться в картотеках.

Під час реєстрації осіб, які перебувають під вартою, ознаки зовнішності описуються детально за правилами словесного портрета. Опис, разом із пізнавальними фотознімками, є істотним доповненням до алфавітного обліку осіб, які вчинили злочини, і згодом його може

бути використано у разі втечі з ізолятора тимчасового тримання, слідчого ізолятора, місць позбавлення волі або в разі вчинення нових злочинів.

Основними принципами використання ознак зовнішності в розшуку осіб, які переховуються від органів слідства та суду, є:

– принцип швидкості, оперативності включення даних про зовнішність обвинуваченого, який переховується від органів слідства та суду, в розшукову діяльність. Ця вимога викликана можливістю застосування особою, яка перебуває в розшуку, різних способів змінення зовнішності, швидким переміщенням розшукуваного, вживанням ним інших заходів протидії розслідуванню;

– принцип поступового розширення сфери (або радіуса) пошуку за допомогою ознак зовнішності обвинуваченого. Цей принцип означає як територіальне розширення сфери пошуку, так і поступове збільшення кількості осіб, яким пред'являється для впізнання словесний, рисований, композиційний або інший портрет особи, яка становить інтерес для слідства;

– принцип активного залучення громадськості до розшуку особи, яка переховується від органів слідства та суду.

За необхідності для участі у провадженні дій щодо розшуку обвинувачених може бути залучено спеціаліста, який володіє науковими, технічними та іншими спеціальними знаннями.

І. В. Пиріг обґрунтовує необхідність доповнення кола суб'єктів кримінального процесу «обізнаною особою», яка володіє спеціальними знаннями та надає слідчому консультації з питань, що потребують використання спеціальних знань; кваліфіковану допомогу в підготовці технічних засобів; довідкову допомогу; проводить відомчі розслідування, перевірки в межах різних відомств та інспекцій, а також надає допомогу під час проведення заходів, спрямованих на розшук обвинувачених [7, с. 156–157].

До функцій спеціаліста, який бере участь у розшукових діях, належать:

а) консультування слідчого у зв'язку із спеціальними питаннями, що виникли під час здійснення цих дій;

б) повідомлення слідчому необхідних довідкових даних;

в) надання допомоги слідчому в формулюванні питань, що можуть бути поставлені перед відповідною експертизою, і підборі матеріалів для неї [8, с. 13–14].

Однією із форм використання спеціальних знань у судочинстві є судова експертиза.

Слідчий призначає судові експертизи для того, щоб перевірити слідчо-розшукові версії, звузити коло пошуків обвинувачених, а за наявності достатніх даних ідентифікувати їх. Крім криміналістичних, мо-

жуть бути успішно використані судово-медичні, судово-хімічні й інші експертизи.

Використовувати спеціальні знання у формі експертиз потрібно планомірно.

Коло експертиз, питання, що потрібно вирішити під час їх проведення, матеріали, необхідні для дослідження, – усе це повинно знайти відображення в плані розшукових дій. Водночас слідчому доцільно консультиватися з експертами, співвідносити свої потреби у справі з можливостями експертної установи. Однак часто у процесі розшуку обвинувачених експертизи призначаються несвоєчасно, у постановках зазначаються не всі запитання, які можуть бути вирішені на базі наявних матеріалів, допускаються інші помилки, що знижують ефективність розшуку.

Загалом, спеціальні знання та навички спеціалістів й експертів використовуються слідчими в розшуковій діяльності недостатньо. Згідно з даними проведеного Н. С. Карповим анкетування, працівники правоохоронних органів виділяють такі причини цієї ситуації: недостатня обізнаність слідчих про можливості використання спеціальних знань (54,1 %); надання слідчим переваги іншим засобам розшукової діяльності (48,2 %); відсутність літератури і методичних рекомендацій щодо нових експертиз і методики ведення розшукової роботи (30 %); відсутність апаратури та матеріалів (36,5 %); недостатність відповідних спеціалістів (експертів) (14,7 %); завантаженість спеціалістів (експертів) (10 %) [4, с. 414].

Питання використання спеціальних знань у міжнародному кримінальному процесі стають дедалі актуальнішими.

Експертизи виконуються відповідно до внутрішнього законодавства запитуваної держави-учасниці, якщо це не суперечить її законодавству, згідно із вказаними в запиті процедурами.

Спеціальні знання використовуються в міжнародному кримінальному процесі, а саме під час розшуку осіб, які переховуються від органів слідства та суду, в таких формах:

- проведення судової експертизи за запитом в іноземній державі;
- надання висновків у кримінальних справах спеціалістами;
- консультивання з питань, що потребують спеціальних знань;
- надання спеціалістами допомоги під час проведення слідчих дій.

Питання міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи врегульовані в Законі України «Про судову експертизу».

Слідчий у разі необхідності проведення на території іноземної держави судової експертизи або інших процесуальних дій, передбачених Кримінально-процесуальним кодексом України, надсилає запит про їх проведення компетентному органу іноземної держави відповідно до міжнародних договорів України, міжнародних угод або на основі принципу взаємності.

Експерт чи спеціаліст, які перебувають за межами території України, можуть бути за їх згодою викликані посадовою особою, у провадженні якої перебуває кримінальна справа, для провадження процесуальних дій на території України [11, с. 32].

Відносячи експерта до осіб, яких можна викликати для проведення певних досліджень з іншої країни, враховується його рідкісна спеціалізація, значний науковий і професійний досвід й авторитет, складність експертного дослідження, що необхідно провести, значущість для справи очікуваних результатів експертизи. Обґрунтуванням запиту про виклик в Україну цього експерта може слугувати також повідомлення компетентному органу іноземної держави про те, що в Україні немає спеціалістів такого профілю, наукової ваги та досвіду.

Варто зауважити, що останнім часом у зв'язку з посиленням міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю збільшилася кількість звернень до іноземних держав і міжнародних організацій з питань проведення судових експертиз [11, с. 36]. Ця обставина викликає потребу більш детального врегулювання питань проведення експертиз в іноземних державах і міжнародних організаціях.

Висновки. Результатом аналізу та оцінки сучасного стану використання спеціальних знань слідчим у процесі розшуку осіб, які переховуються від органів слідства та суду, є виділення таких напрямів підвищення ефективності використання спеціальних знань: удосконалення законодавчого забезпечення використання спеціальних знань відповідно до потреб розшукової практики; розроблення науково-методичного забезпечення використання спеціальних знань слідчих та експертних підрозділів; забезпечення експертних підрозділів фахівцями високої кваліфікації і в достатній кількості; підвищення рівня техніко-криміналістичної підготовки й оснащення слідчих та працівників експертно-криміналістичних підрозділів; підвищення інформованості слідчих щодо можливостей традиційних і нових видів досліджень; організація більш чіткої взаємодії між спеціалістами (експертами) і слідчим під час виконання розшукових дій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Герасимов М. М. Восстановление лица по черепу: Современный и ископаемый человек / М. М. Герасимов ; отв. ред. Я. Я. Рогинский, А. Я. Брюсов. – М. : Изд-во АН СССР, 1955. – 585 с.
2. Гришин А. И. Процессуальные функции следователя / А. И. Гришин, Н. А. Громов // Правоведение. – 2001. – № 5. – С. 147–152.
3. Зинин А. М. Внешность человека в криминалистике. Субъективные изображения / А. М. Зинин ; под ред. В. А. Снеткова. – М. : Изд-во ЭКЦ МВД России, 1995. – 182 с.
4. Карпов Н. С. Криміналістичні засади вивчення злочинної діяльності : моногр. / Н. С. Карпов. – К. : Вид-во Семенка Андрія, 2007. – 522 с.

5. Кустов А. М. История российской криминалистики / А. М. Кустов // Проблемы местного самоуправления. – 2008. – № 5 (29). – С. 47–55.
6. Миловидова М. А. Криминалистический учет по способу выполнения преступных действий и его использование в практике борьбы с преступлениями : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза» / М. А. Миловидова. – Н.Новгород, 1994. – 20 с.
7. Пиріг І. В. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Пиріг Ігор Володимирович. – К., 2006. – 201 с.
8. Постика И. В. Оперативная оценка следов преступления / И. В. Постика. – Одесса : [б. и.], 1989. – 48 с.
9. Разработка и создание системы распознавания лиц с помощью объемных фотороботов на основе общедоступных установок виртуальной реальности [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.icpl.su/-fl=321&doc=959.htm>.
10. Разумов Е. О. Про вдосконалення непроцесуальної форми використання спеціальних знань / Е. О. Разумов, А. Е. Волкова // Криміналістичний вісник. – 2007. – Вип. 1. – С. 23–25.
11. Хазиев Ш. Н. Судебная экспертиза и другие формы применения специальных знаний в международном уголовном процессе / Ш. Н. Хазиев // Адвокат. – 2005. – № 3. – С. 31–37.